CRITERII EXTRAFILOLOGICE ÎN ANALIZA ETIMOLOGICĂ

LAURENŢIU NISTORESCU

Cu aproape un veac în urmă, filologul Constantin C. Diculescu îşi imagina, speculând pe baza cuvântului german ***Träublein***, că originea cuvântului românesc ***strugure*** trebuie căutată în idiomul străgermanic al gepizilor, presupunând existenţa în limba acestora a unei forme arhaice **thrubilo* sau **struwilo*.[1] Fapt oarecum scuzabil pentru epoca sa, venerabilul filolog pierdea din vedere un aspect extralingvistic care anula o atare reconstrucţie etimologică: în aria de formare/individualizare a acestui grup etnic şi, implicit, a limbii sale (malurile Mării Baltice), nu creşte viţa de vie, deci posibilitatea ca gepizii să fi avut un termen propriu pentru fructul acesteia este cu totul exclusă. Singurul mod prin care limba gepizilor se putea îmbogăţi cu un atare termen era, nu poate contesta nimeni, împrumutul cuvântului din limba unei populaţii în a căror arie de locuire se găsea viţa de vie – or, cel dintâi şi cel mai intens contact pe care gepizii l-au avut cu o astfel de populaţie, după migrarea lor spre sud din veacul al III-lea, a fost cel cu daco-romanii din bazinul carpatic, în cultura cărora viţa de vie avea, anterior contactului cu gepizii, un prestigiu multimilenar – şi, indubitabil, o amplă terminologie aferentă. De altfel,

[1] C. Diculescu, *Die Gepiden: Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, 1922.

BDD-A12919 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 21:02:06 UTC)

etimologia propusă de Diculescu a fost abandonată, dicţionarele mai recente optând (nu neapărat în temeiul celor de mai sus) fie pentru soluţia logică a atribuirii termenului ***strugure*** substratului traco-dacic[2], fie pentru prudenta (sau... evazionista) formulă „etimologie necunoscută”[3].

Ceea ce poate fi numit „sindromul strugurelui gepid” – ignorarea contextului cultural extralingvistic care permite/ impune apariţia şi/sau însuşirea unor cuvinte – poate fi întâlnit în constructele etimologice din dicţionarele noastre cu o frecvenţă de-a dreptul dezarmantă. Termeni care reflectă elemente, instituţii şi concepte specifice unei civilizaţii sedentare şi urbanizate sunt atribuiţi în mod discreţionar unor populaţii migratoare, cuvinte care intră în acelaşi pachet semantic (spre exemplu, lunile anului) primesc, la fel de lipsit de temei, origini diferite ş.a.m.d. Distinct de acest sindrom, dar ca o prelungire agravantă a formelor sale de manifestare, este cazul (din nefericire, nu mai puţin frecvent) în care sunt susţinute explicaţii etimologice construite pe scenariul împrumutului, ignorându-se cu cerbicie faptul că termenul în discuţie este atestat **în scris** (!) cu generaţii, secole sau chiar jumătăţi de mileniu înaintea contactului care ar fi facilitat împrumutul. O asemenea explicaţie se oferă, în mod cvasiunanim, pentru cuvântul ***cerna***, pe care majoritatea dicţionarelor din ultima jumătate de veac nici nu se mai obosesc să-l reţină, decât, cel mult, prin derivatele ***cerneală, cernit*** ş.a.[4], cărora (ca şi cuvântului-bază, pe vremuri), i se atribuie o neîndoielnică (pentru autorii textelor de dicţionar)

---

[2] *Noul dicţionar explicativ al limbii române* (NODEX), Litera Internaţional 2002.

[3] *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX), Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 1030.

[4] DEX 1998, p. 164.

BDD-A12919 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 21:02:06 UTC)

origine slavă[5]. Problema cu această explicaţie este că nu lămureşte în niciun fel **prin ce miracol acest presupus cuvânt slav era cunoscut şi consemnat în scris la mii de kilometri distanţă de aria de locuire a vorbitorilor slavi/protoslavi, cu mai bine de jumătate de mileniu înainte ca primele grupuri slavofone să-şi facă apariţia în regiune**.

Să recapitulăm faptele, a căror obiectivitate nu poate fi pusă la îndoială prin nici un artificiu etimologic:

* Cea mai veche consemnare în scris a termenului în discuţie, cunoscută până acum, în varianta clasicizată ***Dierna***, se regăseşte în atlasul geografului Claudius Ptolemeu[6], datând de la jumătatea secolului I d.Hr.

* La cumpăna dintre secolele I şi II d.Hr. (dar înaintea cuceririi Sarmizegetusei de către romani), termenul se regăseşte, ca antroponim, în variantele ***Diernaios***, ***Diernais***, pe ostrakoanele militare din Egiptul Superior[7], însoţite de menţiunile explicite *domus Dacus / natione Dacus*.

* În epoca provinciei romane Dacia Augusti, termenul este consemnat, cu referire la localitatea de la gurile râului Cerna (Orşova actuală), fie în varianta ***Tsierna/statio Tsiernensis*** (precum în cea mai veche menţiune epigrafică a aşezării, din perioada 154 – 168), fie în varianta ***Zerna/Zernes/colonia Zernensis***, fie în varianta clasicizată ***Dierna*** (în care apare şi cu ocazia ridicării sale la rang de municipiu, în anul 193) – dublată, pe malul drept al Dunării, de o altă localitate cu denumire derivată: ***Transdierna***. Numărul inscripţiilor care atestă larga utilizare a termenului, în ambele toponime, este impresionant

---

[5] Există şi execepţii onorabile, precum *Tratatul de istorie a limbii române* (TILR II) ş.a., care nu au rezerve faţă de originea de substrat a termenului.

[6] Ptolemeu, *Geografia* 3.8.10.

[7] Dan Dana, *Les Daces dans le ostraca du desert oriental de l'Egypte. Morphologie des noms Daces*, în ZPE, 2003 şi altele.

BDD-A12919 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 21:02:06 UTC)

(de ordinul sutelor), acestea fiind răspândite atât la nordul, cât şi la sudul fluviului, pe toată durata existenţei provinciei Dacia Augusti şi chiar şi în secolele următoare[8]. În aceeaşi perioadă, termenul este consemnat, în varianta ***Zerne*** şi tot cu referire la oraşul dunărean, şi de către Ulpian[9].

* La jumătatea secolului IV, termenul se regăseşte, cu referire la aşezarea orşoveană, pe harta militară a Imperiului Roman, cunoscută sub denumirea *Tabula Peutingeriana*[10], în varianta ***Tierna***.

* O jumătate de secol mai târziu, termenul apare din nou, tot cu referire la toponimul orşovean şi transorşovean), prin consemnarea în *Notitia Dignitatum* a demnităţilor imperiale *Praefectus militum exploratorum* ***Transdiernis*** şi *Praefectus legionis tertiaedecimae geminae* ***Zernis***, ambii aflaţi în subordinea ducelui Daciei Ripensis[11].

* Una dintre cele mai mai târzii atestări scrise ale termenului, anterioare sosirii populaţiilor slavofone în zona Dunării de Jos, datează de la jumătatea secolului VI şi îi aparţine lui Procopius, care menţionează un toponim ***Zernes*** pe malul drept al fluviului (în altă locaţie decât Dierna/Transdierna de la Cazanele Dunării) în tratatul său *De Aedificiis*[12].

---

[8] CIL III, 8277, 2; MK.Ert II 1908, p. 18, fig. 40; Klio XI 1911, p. 508; IDR III/1, pg. 63; „Acta Musei Napocensis" VIII 1971, p. 547 ş.a.

[9] Ulpian, cap. L. 15, 8, 9.

[10] *Tabula Peutingeriana*, segm. VII, 3. Datarea în secolul IV a acestei hărţi (şi nu în secolul III, aşa cum s-a propus mai frecvent la noi), este obligatorie, întrucât – aşa cum a demonstrat Doina Benea – itinerariile hărţii cuprind numeroase trimiteri la evenimente şi mutaţii petrecute în timpul şi după epoca lui Constantin cel Mare (precum existenţa oraşului Constantinopol, consemnat cu simbolul de reşedinţă imperială), ceea ce indică o dată indiscutabil ulterioară anului 330, a inaugurării noii capitale.

[11] *Notitia Dignitatum*, cap. Orient, 42, 37.

[12] Procopius, *De Aedificiis*, 4, 6, 5.

BDD-A12919 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 21:02:06 UTC)

Avem, aşadar, o continuitate a circulaţiei termenului, consemnată în scris într-un mare număr de situaţii (ceea ce elimină jocul hazardului), întinsă pe întreaga jumătate de mileniu ce precede primele contacte ale autohtonilor traco-daci, şi apoi daco-romani, cu populaţiile slavofone. Nici o îndoială nu este posibilă cu privire la deplina corespondenţă de structură fonetică şi încărcătură semantică între originalul traco-dac şi derivatul său panromânesc. În ceea ce priveşte primul aspect, aşa cum s-a observat cu consecvenţă, aparenta varietate a transcrierilor antice nu face altceva decât să reflecte ezitările de redare grafică a sunetului „ce" [č], în formule specifice limbilor native ale autorilor înscrisurilor – în cazul latinei, transcrierile fiind cu atât mai apropiate de formula autohtonă, cu cât autorul consemnării era mai legat de romanitatea târzie dunăreană. Situaţia este atât de limpede, încât comentatorii care pariau pe scenariul împrumutului din slavă s-au văzut puşi în dificultate, o parte dintre ei – printre care foarte citatul W. Tomaschek[13] – optând să iasă din încurcătură prin lansarea prezumţiei că termenul geto-dacic ar fi avut o semnificaţie şi, deci, ne-am afla în faţa unei simple coincidenţe fonetice. În pofida unor deloc neglijabile tentative de a proba continuitatea istorică ***dierna/ cerna***[14] şi a unor noi descoperiri epigrafice, de natură a certifica larga utilizare în rândul vorbitorilor traco-daci şi traco-daco-romani a cuvântului dat, această opinie continuă să fie citată, dicţionarele ultimei generaţii dându-i nejustificatul statut de fapt certificat ştiinţific. Caracterul nejustificat este dat nu doar de lipsa unei argumentaţii valide, ci şi de ignorarea unor elemente

[13] Printre cei care-l urmează pe orientalistul mitteleuropean se numără chiar şi Vasile Pârvan, care afirmă (în *Getica* 1982, p. 155) că Dierna „nu are nimic de-a face cu slavicul cerna, ci are o origine şi un înţeles diferit, getic" (cu trimitere la Tomaschek II, 2, 71).

[14] TILR II, p. 356-362.

BDD-A12919 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 21:02:06 UTC)

de vocabular, neîndoielnic aparţinând substratului, care confirmă conservarea conţinutului semantic – exemple în acest sens fiind cuvintele traco-dacice ***zăr/zer*** (lichid tulbure, în sens restrâns aplicat derivatului din lapte, după coagulare)[15] sau ***zîrnă*** (plantă medicinală autohtonă, a cărei proprietate de a colora lichidul este considerată definitorie şi prin corespondentul terminologic latin, *solanum nigrum*)[16]. Tot ca argumente de neocolit în favoarea perfectei corespodenţe semantice trebuie invocate, pe de o parte, faptul că ori de câte ori termenul traco-dac a dobândit un substitut, acesta a fost exclusiv panromânescul ***cerna***, pe de alta, faptul că tot în antichitatea preslavă a regiunii, termeni de valoare fonetică şi semantică îndeaproape înrudiţi se regăsesc în mai toate idiomurile epocii – poate cel mai evident corespondent fiind latinescul ***cernere***, ale cărui sensuri primare, anterioare semnificaţiei de selectare, au conexiune cu ideea de tulbure, obscur (ceea ce a şi permis formarea sensurilor derivate de precipitaţie deasă şi trecere prin sită, dar şi neologismul romanic târziu *tern*). Acest ultim aspect trimite la singura explicaţie logică cu privire la prezenţa cuvântului ***dierna/cerna*** în limba traco-geto-dacilor: moştenirea acestuia dintr-un substrat comun unui vast areal euro-mediteranean, în care este posibil să se fi înscris şi idiomurile protoslave. Numai că acest din urmă aspect trebuie demonstrat (şi nu invers), partizanii împrumutului slav trebuind să răspundă la câteva întrebări obligatorii: când este atestat pentru prima dată cuvântul ***cerna*** într-un text slav? este el consemnat întâi la slavii

---

[15] Pascu, I, 190; Puşcariu, *Lr.,* 176; Russu 1970, p. 215-216.

[16] Ariton Vraciu, *Limba daco-geţilor*, Timişoara, 1980, p. 109 – 110, citându-i pe B.P. Hasdeu ş.a.; TILR II etc. În schimb, DEX persistă în a da cuvântului tot o origine slavă, invocând cuvântul (distanţat de structura fonetică şi, mai ales, semantică de referinţă, pe deasupra şi de atestare târzie) *zruno*.

BDD-A12919 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 21:02:06 UTC)

de nord (continuatorii nemijlociţi ai vorbitorilor idiomurilor protoslave) sau la slavii balcanici (care moştenesc un extrem de viguros subtrat traco-geto-latin)? când se poate certifica răspândirea sa ca element de vocabular panslavic? nu în ultimul rând, ce sensuri primeşte termenul, în primele contexte atestate? Ultima întrebare este sugerată chiar de inconsecvenţa celor mai multe dicţionare etimologice de la noi, care – încălcând principiul că etimologia unui termen de bază trebuie să fie valabilă pentru toate derivatele acestuia, formate cu mijloacele interne fiecărei limbi – optează să dea origine panslavică cuvintelor *cerna, cerneală, cernire*, dar numai rusă, respectiv, numai rusă şi ucraineană cuvintelor *cernoziom, cernuşcă* ş.a.m.d. *Nota bene:* pe aceeaşi pagină de dicţionar!

Cazul ***dierna/cerna*** – pe care, să precizăm, nu avem pretenţia de a-l fi clarificat definitiv aici (în cele de mai sus n-am făcut altceva decât să reluăm argumente deja abordate în cercetarea la temă) – nu este deloc singular. În momentul de faţă se cunosc cu mult peste 400 de termeni consemnaţi în scris şi explicit atribuiţi de sursele literare idiomului vorbit de tracii nordici (mai ales toponime şi antroponime, dar nu numai), în marea lor majoritate alţii decât cei reconstituiţi prin metoda hasdeiană „brad-brânză-viezure", iar primul lucru care trebuie să atragă atenţia – şi să găsească un răspuns adecvat din partea specialiştilor – este faptul că, în cvasitotalitatea lor, ei pot fi asociaţi unui/unor cuvinte din limba daco-română, până în prezent prezumate a avea alte origini decât substratul traco-dacic. Or, luarea în calcul a acestora (ca şi a aspectelor extrafilologice relevante) este nu numai o obligaţie deontologică, ci şi o metodă mult mai productivă decât reproducerea unor explicaţii „ghicite" pe vremea când înscrisurile în cauză nu erau cunoscute, iar simpla citare a unui dicţionar străin putea trece drept efort intelectual. Şi asta, pentru că miza reconstrucţiilor etimologice

BDD-A12919 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 21:02:06 UTC)

depăşeşte sfera filologiei, o atare – nobilă! – îndeletnicire nefiind o simplă „joacă de cuvinte", ci un instrument nepreţuit în recuperarea unor momente definitorii din evoluţia culturii şi societăţii vorbitorilor unei limbi.

Sigle şi abrevieri:

CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin
IDR	*Inscripţiile Daciei Romane*, Bucureşti
Klio	*Klio. Beiträge zur Geschichte,* Leipzig
MK.Ert.	*Muzeumi és Könyvtári Értesítő*, Budapesta
Puşcariu, Lr.	Puscariu S., *Limba română. I. Privire generală*, Bucureşti 1940
Russu	*Russu,* I.I., *Limba traco-dacilor*, Bucureşti 1967
ZPE	*Zeitschrift fur Papyrologie und Epigraphik*, Bonn

EXTRAPHILOLOGICAL CRITERIA IN ETIMOLOGICAL REVIEW - CERNA/DIERNA CASE

Abstract

The etymological reconstructions suggested in the Romanian dictionaries often ignore the extralinguistic cultural context that allows/imposes the appearance and/or assimilation of some words. Such is the case of the word ***cerna***, which is supposed to have Slavic origin, despite the fact that it occurs without interruption in hundreds of texts and inscriptions from the Thracian-Dacian-Latin age (as ***dierna / tsierna / zerna*** etc.), along more than five centuries before the coming of the Slavic people in the Balkan Peninsula.

BDD-A12919 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 21:02:06 UTC)